

УДК 339.56.055+330.341.4

Пилипенко Ю.І.

ЕКСПОРТНИЙ ПОТЕНЦІАЛ І СТРУКТУРНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

На основі розгляду структури експортного потенціалу вітчизняної економіки визначено основні напрямки її структурної перебудови, яка б забезпечила розвиток експортоорієнтованих наукомістких виробництв.

Taking as a basis the analysis of the export potential of the national economy, the main directions of the economy's reconstruction have been outlined to ensure the inculcation of export-oriented advanced production techniques.

Сучасний етап економічного розвитку характеризується наростанням інтеграційних тенденцій і глобалізації у світовому масштабі, що відбувається на основі поглиблення міжнародного поділу праці. Функціональна диверсифікація, посилення ролі зовнішньоекономічних факторів у розвитку національних економік стає одним із головних чинників відтворення та однією із основних передумов підвищення їх ефективності.

Очевидно, що ці тенденції не можуть не враховуватися при розробці механізмів реформування економіки нашої країни, визначенні пріоритетів та напрямів інтеграції України до світових ринків. Українська економіка має поступово інтегруватися у систему міжнародного поділу праці та світовий науково-технічний та інноваційний процес з урахуванням основних тенденцій світового розвитку.

Це набуває особливого значення на етапі структурної перебудови економіки і стає фактором підтримки багатьох галузей і виробництв, джерелом надходження валюти для посилення інноваційної діяльності, задоволення соціальних потреб та економічної безпеки країни. Експортозорієнтований розвиток виробництва сучасної продукції відповідно до вимог світового ринку є визначальною умовою структурних зрушень в економіці, технологічної модернізації галузей, підвищення конкурентоспроможності українських товарів і послуг.

Проблеми експортного потенціалу національної економіки, вплив зовнішньоекономічних факторів на траєкторію загального економічного розвитку країни завжди були в центрі уваги економістів. Так, зокрема, значний внесок до теоретичних розробок експортного потенціалу і досягнення країною конкурентних переваг зробили такі відомі зарубіжні вчені, як М.Портер, Д.Хекшер, Б.Олін, П.Самуельсон, В.Леонт'єв. Сьогодні досить плідно у царині дослідження структурних зрушень і формування конкурентоспроможної економіки працюють такі вітчизняні економісти, як А.Бажал, Д.Богиня, В.Геєць, І.Лукінов, В.Юхименко та інші.

Однак, питання, пов'язані із проблематикою використання експортного потенціалу і, особливо, впливу зовнішньоекономічних факторів на характер і якість економічного зростання, на процеси структурних змін національної економіки не втрачають своєї актуальності і мають важливе теоретичне та практичне значення. Нагальність вирішення цих проблем пояснюється досить недосконалою структурою економіки України на сучасному етапі її розвитку, а також необхідністю проведення науково-обґрунтованої структурної політики з метою її поліпшення.

Метою даної роботи є аналіз проблем використання експортного потенціалу України для поліпшення структури економіки нашої країни на сучасному етапі, а також механізмів економічної політики держави, спрямованих на використання експортних переваг нашої країни на світових ринках.

Економічний та експортний потенціал країни – взаємозалежні сторони суспільного виробництва. З одного боку, динамічна, ефективна, з досконалою виробничою структурою,

національна економіка є запорукою високого рівня експортного потенціалу. У свою чергу, високі обсяги експорту створюють можливості для збільшення імпорту, зокрема високих технологій і устаткування, що сприяє розвитку економіки в цілому. Від рівня експортного потенціалу країни значною мірою залежить її місце в системі світового господарства, вплив на загальносвітові процеси, що визначає не лише економічну, а й політичне значення країни. авторитет і місце держави в міжнародних відносинах.

Потенціал соціально-економічної системи – поняття відносне і вимірюється для країни в регіональному розрізі за багатовимірним динамічним критерієм, який інтегрує природно-ресурсні, економічні, соціальні, політичні та інші чинники. Потенціал системи – це її здатність досягти поставленої мети за наявних ресурсів і умов їх використання, тобто це рівень ефективності використання обмежених ресурсів. З таких позицій і слід розглядати експортний потенціал. Його визначають як обсяг благ, які національна економіка може виробити та реалізувати за своїми межами.

Якщо розглядати складові економічного потенціалу, то вагома роль належить, перш за все, природно-ресурсним чинникам. Останні об'єднують всі ті елементи, властивості або результати функціонування природних систем, які використовуються або можуть бути використаними в майбутньому для одержання сировини, палива, енергії чи продовольства. Крім того на соціально-економічні системи впливають і природні умови, які хоч і не використовуються безпосередньо у виробництві, але можуть полегшувати або ускладнювати функціонування господарства.

Україна є державою, яка має середні характеристики природо-ресурсного потенціалу. Щодо вичерпних ресурсів, по деяких з них (сірка самородна, ртуть, графіт, бром, каолін, залізни, марганцеві і титанові руди, сіль кухонна, скляна сировина) забезпеченість перевищує потреби у декілька разів. Щодо інших (нафти, природного газу, руд кольорових металів, апатитів, фосфоритів, калійної солі тощо), то їх наявні запаси набагато менші за потреби вітчизняної економіки.

Внаслідок специфіки запасів природних ресурсів Україна в рамках світової економіки масово експортує саме ті види сировини або продуктів її переробки, які досить достатньо поширені в надрах нашої країни і щодо яких вона має конкурентні переваги у світі. Зважаючи на це, можна стверджувати, що експортний потенціал країни – це також здатність національної економіки відтворювати свої конкурентні переваги на світогосподарській арені.

Світовий досвід показує, що конкурентоспроможність країни на світових ринках, її пріоритети в міжнародному поділі праці забезпечуються в наш час за наявності двох головних умов. По-перше, країні необхідно мати досить розвинуті економічний, науково-технічний та інтелектуальний потенціали. По-друге, органічний контакт зі світовим ринковим господарством може забезпечити тільки сучасна ринкова внутрішня інфраструктура.

Історично склалося так, що економіка України, як частина народногосподарського комплексу колишнього СРСР, спеціалізувалася на фондо-, енерго-, капітало-, матеріало- і трудомістких галузях промисловості, оскільки територіальна структура народногосподарського комплексу нашої країни була підпорядкована максимальному залученню у виробництво місцевих сировинних ресурсів і включенню їх у загальносоюзний поділ праці. Завдяки близькості до джерел природної сировини в економіці України склався могутній металургійний комплекс, одержали розвиток галузі паливно-енергетичного й агропромислового виробництва. Одночасно, велику питому вагу в економіці займали галузі військової індустрії. У результаті, після виходу зі складу СРСР і здобуття незалежності, Україна мала структуру економіки, невиправдано переобтяжену галузями, пов'язаними з видобутком сировини, а також з непомірно високою часткою військового виробництва.

Спроби ринкових перетворень в Україні не внесли якісних змін у сформовану ситуацію: статистичні дані свідчать про нарощування питомої ваги базових галузей у загальній структурі промислового виробництва України за роки її незалежності. Частка цих галузей

збільшилася більш ніж у 2 рази – з 19,9% у 1990 р. до 45,9% у 2001р., у тому числі продукції металургійного комплексу – з 11% у 1990 р. до 20,8% у 2001р. Несприятливі тенденції в структурі нашої економіки відображає і зменшення майже у 2 рази частки продукції харчової галузі, більше ніж у 2 рази – галузей машинобудування і металообробки, більш ніж у 6 разів – легкої промисловості [1, с. 43]. Останні дані свідчать, по-перше, про зменшення в нашій країні споживчого попиту і, по-друге, про заміщення вітчизняних споживчих товарів аналогічною продукцією імпортного виробництва, що є додатковим чинником наростання диспропорції в економічній структурі України.

Більш того, впровадження ринкових механізмів саморегулювання економічних процесів в умовах необхідності проведення структурної перебудови економіки призводить, на наш погляд, до подальшої консервації існуючої структури вітчизняної економіки. На підтвердження цього можна простежити дві взаємозалежні тенденції, що характеризують сучасний стан економіки нашої країни.

По-перше, історично сформована капіталомістка галузева структура України створює високий внутрішній попит на первинні енергетичні й інші сировинні ресурси, відносно високу прибутковість реалізації цих ресурсів, що стимулює приплив у цю сферу приватного капіталу і, отже, його відтік з інших галузей, позбавлення їх інвестиційних ресурсів для цілей технологічної модернізації.

По-друге, структурні перекоси в економіці нашої країни, їх закріплення пов'язане, як це не парадоксально, з виходом українських товаровиробників на світовий ринок. Його досить тверді "правила гри", високий рівень конкуренції, вже розподілені ринки збуту, сприяють досить слабкій позиції новачків, які намагаються утвердитися в світогосподарських зв'язках, особливо на ринках високотехнологічної продукції, яка користується масовим попитом. Як результат, біля двох третин нашого експорту на сьогодні складає продукція традиційних, так званих базових галузей економіки, і, насамперед, металургійного комплексу нашої країни. Можливість одержання валютних доходів також визначає інвестиційні устремління приватного капіталу на користь цих галузей, сприяючи, тим самим, збереженню сформованої структури економіки України і заважаючи структурним перетворенням на ринковій основі.

Окрім того, ключовою проблемою української економіки, що так і не була вирішена за роки реформ, є наявність істотного розриву між галузями, орієнтованими переважно на експорт, і галузями, орієнтованими на внутрішній ринок. У перших утворився свого роду "надлишок" фінансових ресурсів, другі ж, більш численні, навпаки, відчують їх дефіцит. Галузева й секторальна структура розподілу інвестицій демонструє, що значна частина капіталовкладень припадає на паливно-енергетичний комплекс, транспорт, торгівлю і харчову промисловість. Подібна ситуація в умовах значного зносу основних засобів виробництва створює загрозу падіння виробничого потенціалу як з обсягу і асортименту продукції, що випускається, так і зі складності використаних технологій. Тобто відбувається закріплення гіпертрофованої сировинно-експортної структури української економіки.

Не сприяли очікуваним позитивним змінам у цьому відношенні і іноземні інвестиції. Звичайно, є досить багато різнопланових чинників, що зумовили відносно низьку ефективність іноземних капіталовкладень і невисоку інвестиційну привабливість нашої економіки для іноземного капіталу. Проте серед них на перше місце слід, на жаль, ставити високу ступінь ризику. Так, за оцінкою глобального ризику, який включає в себе політичні, макроекономічні, зовнішні та комерційні ризики, фахівці оцінюють інвестиційне середовище в Україні як найбільш ризиковане, а Словенію, Чехію, Польщу й Угорщину відносять до країн з низьким інвестиційним ризиком [2]. Красномовно про це свідчать дані таблиці, які відображають на 2001 рік обсяг приватних іноземних інвестицій в країни Центральної та Східної Європи.

Обсяг приватних іноземних інвестицій в країни Центральної та Східної Європи

Країна	Обсяг приватних іноземних інвестицій (млрд. дол.)	Обсяг приватних іноземних інвестицій на душу населення (дол.)
Словенія	2,7	1350
Польща	30	769
Угорщина	21	2100
Чехія	23	2300
Україна	3,9	80

Звичайно, подібні структурні перекося, характерні для національної економіки України в цілому, об'єктивно відбилися на можливостях і якості зовнішньоекономічної діяльності країни. Більше ніж за десятиріччя незалежності наша країна не тільки не збільшила свій експортний потенціал, але й частково втратила те, що було нагромаджено за минулі роки. На момент проголошення незалежності Україну можна було класифікувати, як індустріально-аграрну країну, що мала високий рівень науково-технологічного потенціалу й висококваліфіковані людські ресурси. Звідси й наявність відносно високого експортного потенціалу. Зокрема, за оцінками експертів, у 1992 році Україна очолювала рейтинг країн СНД за зовнішньоекономічним потенціалом із сукупною оцінкою 83 з максимально можливих 120 балів; тоді як країни Балтії мали 77 балів, а Росія – 72.

Про недосконалість сучасного експортного потенціалу свідчить і структура зовнішньої торгівлі України і, в першу чергу, її експорту. Більшу частину експорту України становить продукція з низьким ступенем переробки, зокрема чорні метали та вироби з них (понад 42%), мінеральні продукти (понад 10%). У той же час частка продукції більш високого ступеня переробки, насамперед машин та устаткування, незначна.

У товарній структурі світової торгівлі нині переважають готові вироби (передусім, машини та устаткування), хімічні товари, при відносно незначній частці палива, сировини та продовольства в загальному обсязі. У розвинених країнах питома вага продовольства в експорті становить 7–8 відсотків, сільськогосподарської сировини – близько 1 відсотка, руд та металів – близько 3 відсотків, палива – 4 відсотки, готових виробів – понад 80 відсотків. У країнах, що розвиваються, питома вага зазначених груп товарів становить відповідно, близько 8, 2,5, 3,7, 15 та 70 відсотків. Таким чином, структура експорту України не відповідає навіть відповідній структурі країн, що розвиваються. Аналогічна картина спостерігається і щодо експорту послуг. Так найбільшу їх частину становлять транспортні послуги (близько 85 відсотків). Цей показник практично не змінюється в останні роки, хоча у світових масштабах відповідний сектор вже не перевищує 25%. Експорт туристичних послуг України сягає близько 0,1% загального обсягу, у той час як у світі – понад 32%. І це при тому, що Україна має один із найбільших у світі туристичних і рекреаційних потенціалів.

Для суттєвої зміни такого стану в країні необхідно провести структурну перебудову експортного потенціалу. Першочергове завдання – зупинити його руйнування з одночасним поступовим здійсненням комплексу заходів із довгостроковою метою – нарощування експортного потенціалу у відповідності з вимогами НТР, міжнародного поділу праці, потенційними ресурсами і відносними конкурентними перевагами України.

Розвиток експортного потенціалу України має спиратися передусім на високотехнологічні, наукомісткі галузі машинобудування (авіакосмічна галузь,

літакобудування, електротехнічні підприємства, верстатобудування, виробництво зброї). Міжнародне визнання здобули вітчизняні електрозварювальні технології й порошкова металургія, виробництво штучних алмазів. Техніка і технологія в цих та в деяких інших галузях за багатьма показниками сягає світового рівня, що значно полегшує проблему пошуку й освоєння власної "ніші" на світових товарних ринках.

Другу групу пріоритетних галузей може скласти агропромисловий комплекс, спрямований насамперед на країни СНД та партнерів із кола країн, що розвиваються. Серйозні соціально-економічні й структурні перетворення на селі спроможні вивести сільське господарство і виробництво продовольства в розряд високоефективних галузей, що визначатимуть, поряд з іншими, експортний профіль країни в системі міжнародного поділу праці. Але за однієї умови – прискороеного формування реального власника землі та створення нових ефективних форм господарювання.

Патентно-ліцензійна торгівля, ноу-хау, інжиніринг, різноманітні послуги, особливо туризм, можуть стати третім пріоритетним напрямом формування експортного потенціалу України. Україна може здобути гідні позиції у цій найбільш динамічній і вигідній сфері світової торгівлі за умови створення належної виробничої, соціальної й зовнішньоекономічної інфраструктури, вдосконалення відносин інтелектуальної власності, ефективних форм її реалізації на основі ринкового інструментарію та цивілізованого її захисту.

Добувна і металургійна галузі промисловості формують четвертий пріоритетний блок експортного потенціалу. Кольорові метали, уран, вугілля, марганець, сталь і прокат мають сталий попит на світових ринках. За умови кардинальної реконструкції металургійних заводів, рудників і шахт цей блок може суттєво посилити експортний потенціал України.

Зокрема, великий експортний потенціал має чорна металургія. Сьогодні країна не лише входить до першої п'ятірки держав – продуцентів сталі, а й виробляє її найбільше на душу населення. Потужна металургійна база, очевидно, ще довго залишатиметься однією з головних складових експортного потенціалу України, даючи можливість реалізувати на світовому ринку наявні переваги кваліфікованої, відносно дешевої робочої сили, власних природних ресурсів, розміщення виробництва та ефекту масштабу. Експортний потенціал цієї галузі реалізуватиметься за рахунок торгівлі з тими країнами "третього світу", що перебувають на етапі індустріалізації.

Нарешті, п'ятий пріоритетний напрям, пов'язаний з надзвичайно вигідним географічним розташуванням нашої держави. Транзитні перевезення вантажів, нафти, газу тощо з євразійської частини на захід та з півночі на південь Європи і далі на Близький Схід аж до Африканського континенту можуть стати важливим каналом валютних надходжень, що теж вимагає серйозних структурних перетворень на транспорті, переходу до нових технологій, дотримання світових стандартів.

Література

1. Україна у цифрах у 2001 році: Корот. стат. довід./ Держкомстат України: за ред. О.Г.Осауленка; Відп. за вип. В.А. Головка. –К.:Техніка, 2002. - 262с.
2. Інноваційна стратегія українських реформ/ Гальчинський А.С., Гесць В.М., Кінах А.К., Семиноженко В.П. – К.:Знання України, 2002. - 308 с.

Рекомендовано до публікації
д.е.н., проф. *Задосою А.О.* 24.11.03

Надійшла до редакції
11.11.03